

## การผสมผสานทางวัฒนธรรมในแอ่งสกลนคร: กรณีศึกษาเขมร ลาว และไทย

### An acculturation in Sakon Nakhon Basin: a case study of Khmer Laos and Thai

Received:	June	13, 2018
Revised:	July	30, 2019
Accepted:	July	31, 2019

ดวงเด่น บุญปก (Duangden Boonpok)\*

#### บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการผสมผสานทางวัฒนธรรมของกลุ่มเขมร ลาว และไทยในพื้นที่แอ่งสกลนคร โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร การศึกษาภาคสนาม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มวัฒนธรรมเขมร ลาว และไทยในแอ่งสกลนครมีพื้นฐานความเชื่อทางวัฒนธรรมสามสายหลัก คือ วัฒนธรรมการนับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ วัฒนธรรมการนับถือและปฏิบัติตามแบบพราหมณ์-ฮินดู และวัฒนธรรมการนับถือและปฏิบัติตามแบบพุทธศาสนา ในด้านรูปแบบของการผสมผสานทางวัฒนธรรมผ่านกรณีศึกษาสถานที่สำคัญทางศาสนาในแอ่งสกลนครพบประเด็นสำคัญ คือ 1) กลุ่มเขมรสร้างวัฒนธรรมปราสาทหินในแอ่งสกลนคร 2) กลุ่มลาวสร้างตำนานสถานที่สำคัญทางศาสนาของเขมรให้เชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนาของลาว รวมถึงการประยุกต์ใช้สถานที่สำคัญทางศาสนาของเขมรให้เป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาของกลุ่มลาว และ 3) กลุ่มไทยผสมผสานวัฒนธรรมด้วยการปรับรูปแบบศิลปะลาวให้เป็นศิลปะไทย รูปแบบการผสมผสานทางวัฒนธรรมในแอ่งสกลนคร คือการประนีประนอมและผสมผสานความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรมของทุกกลุ่มเข้าด้วยกัน จนกลายเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมของท้องถิ่น

**คำสำคัญ:** การผสมผสานทางวัฒนธรรม, แอ่งสกลนคร, กลุ่มชาติพันธุ์ในแอ่งสกลนคร

\* รองศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Associate Professor Dr., Faculty of Humanities Srinakharinwirot University

## Abstract

The objective of this research is to analyze an acculturation of the Khmer, Laos and Thai in Sakon Nakhon Basin. This study uses qualitative research methodology which studied on related documents, field-work studies, participant observation and interviewing. The results of the study founded that the Khmer, Laos and Thai in Sakon Nakhon Basin have basic belief in terms of culture from three main aspects; belief in spirit and superstition and belief in respecting and practicing in the way of Brahman-Hinduism as well as Buddhism. The study focused on methods of acculturation in religious places. The important issues are; 1) Khmer group established stone temples 2) Laos group made story of Khmer Stone temples relating to their religious ways, Laos group shaped up Khmer religious places to be Laos religious places, and 3) Thai group adapted Laos art to be Thai art. The methods of acculturation in Sakon Nakhon Basin indicated that belief, religion and culture of every ethnic groups was compromised, harmonized and tighten up into their unique cultural identity in ethnic traditions and rituals.

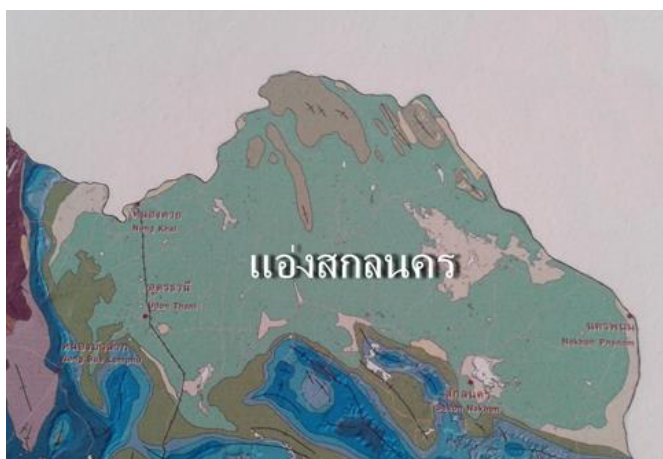
Keywords: Acculturation, Sakon Nakhon Basin, Ethnic Groups of Sakon Nakhon Basin

## บทนำ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนของประเทศไทยมีลักษณะภูมิศาสตร์คล้ายแอ่ง เรียกว่าแอ่งสกลนคร (Sakon NaKhon Basin) ลักษณะภูมิประเทศของแอ่งสกลนครในตอนกลางเป็นที่ราบลุ่มน้ำ เช่นที่ราบลุ่มรอบหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร ที่ราบลุ่มรอบหนองหานน้อย จังหวัดอุดรธานี พื้นที่ของแอ่งสกลนครมีขนาดประมาณ 43,000 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 1 ใน 4 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และพื้นที่ที่มีความสูงเฉลี่ยประมาณ 150-300 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (เพียร สิงห์จามุวงศ์, 2550: 13) ขอบเขตของแอ่งสกลนครมีแนวเทือกเขาภูพานโอบล้อมแอ่งทางด้านใต้ มีแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ โอบล้อมแอ่งทางด้านตะวันตก ส่วนทางด้านเหนือและตะวันออกมีแม่น้ำโขงกั้นเขตแดน แอ่งสกลนครมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ ที่มีความต่อเนื่องมายาวนาน หลักฐานข้อมูลทางโบราณคดีทำให้ทราบว่า ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ประมาณ 2,000-3,000 ปีมาแล้ว ผู้คนในแอ่งสกลนครดำรงชีวิตด้วยการเก็บของป่า และล่าสัตว์เป็นอาหาร อาศัยที่พื้กออาศัยในโขดหินและเพิงผาธรรมชาติ เช่น หอนางอุสาซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แอ่งสกลนครเป็นดินแดนที่มีผู้คนรวมตัวกันอยู่เป็นสังคมขนาดใหญ่มาช้านาน ตั้งแต่ราว 600 ปีก่อนพุทธกาล (ชลิต ชัย ครรชิต, 2547: 62-63)

ราวพุทธศตวรรษที่ 16 วัฒนธรรมแบบเขมรได้เข้ามาอิทธิพลในดินแดนแองสกลนคร กลุ่มเขมรเลือกแองสกลนครเป็นชัยภูมิสำคัญในการตั้งถิ่นฐาน กลุ่มเขมรได้สร้างบ้านเมืองขนาดใหญ่ให้เป็นเมืองศูนย์กลางการปกครองในบริเวณลุ่มน้ำโขง-ทะเลสาบหนองหานหลวง เรียกชื่อเมืองว่าหนองหานหลวง (สกลนคร) เป็นเมืองในส่วนภูมิภาค มีฐานะเป็นเมืองภายใต้การปกครองของอาณาจักรเขมร ที่มีราชธานีอยู่ที่เมืองพระนครทางตอนเหนือของทะเลสาบเขมร (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546: 36-37) เนื่องด้วยเป็นเมืองสำคัญของกลุ่มเขมรจึงปรากฏร่องรอยของซากโบราณตามแบบศิลปะเขมรมากที่สุด ทั้งในรูปแบบของปราสาทหิน ศิลปจารึก และประติมากรรม เช่น ปราสาทภูเพ็ก อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ปราสาทหินที่สร้างขึ้นบนภูเขาสูง อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-17 ปราสาทนารายณ์เจงเวงเป็นปราสาทหินแบบเขมรบนพื้นราบ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 และปราสาทขอมบ้านพันนา อำเภอสว่างแดนดิน เป็นนอโรคยศาล สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตามเส้นทางระหว่างเมืองหนองหานหลวง สกลนคร และเมืองหนองหานน้อย อุดรธานี ก่อนที่อิทธิพลของเขมรในแองสกลนครเริ่มเสื่อมลงเมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ.1761) (อำพัน กิจงาม, 2531: 40) ในขณะที่กลุ่มลาวลุ่มแม่น้ำโขงได้รวมตัวกันเป็นปึกแผ่น มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น และได้แผ่ขยายอำนาจเข้าสู่ดินแดนแองสกลนคร

กลุ่มลาวล้านช้างได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองหนองหานหลวง และตั้งชื่อเมืองใหม่เป็น "เชียงใหม่หนองหาน" หรือ "สระหลวง" หลังวัฒนธรรมเขมร ดินแดนแองสกลนครจึงได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมสายลาว กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้าง 3 พระองค์เคยแผ่อำนาจสู่ดินแดนแองสกลนคร เช่น พระเจ้าโพธิสารราช (พ.ศ. 2063- 2093) ได้ทรงสร้างวัดในเขตหนองหาน พระเจ้าชัยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2093-2114) เสด็จมาบูรณะพระธาตุพนมและพระธาตุเชิงชุม พระเจ้าสุริยวงศาธรรมนิกราช (พ.ศ. 2180-2237) ได้ส่งคนเข้ามาสร้างวัดในเมืองหนองหาน ชาวล้านช้างจึงข้ามฝั่งโขงเข้ามาในแองสกลนครเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และทยอยกันเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแองสกลนคร กลุ่มลาวจากอาณาจักรล้านช้างบางกลุ่มอพยพโยกย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในดินแดนแองสกลนครเพื่อหลบภัยจากความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นภายในอาณาจักรล้านช้าง (อำพัน กิจงาม, 2531: 40)



ภาพที่ 1 แผนที่แสดงอาณาเขตแองสกลนคร  
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย ดัดแปลงจากภาพ  
จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สิรินธร จ.กาฬสินธุ์

แองสกลนครในยุคครีตโนสเทรียอยู่ภายใต้การปกครองของไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ (รัชกาลที่ 1) ได้ทรงโปรดฯ ให้รวบรวมประชาชนเพื่อตั้งถิ่นฐานในเมืองใหม่ โดยยึดเอาดินแดนบ้านธาตุเชิงชุมที่มีพระธาตุเชิงชุมเป็นศูนย์รวมแห่งความศรัทธาของประชาชนในท้องถิ่นเป็นหลัก ดินแดนบ้านธาตุเชิงชุมได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเมือง “สกลทวาปี” และเป็นเมือง “สกลนคร” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) (เติม วิชาคัพจนกิจ, 2557: 250) จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) อำนาจของสยามจากกรุงเทพฯ ได้กระจายมาสู่หัวเมืองในภาคอีสาน และกำหนดรูปแบบการปกครองเป็นแบบมณฑล โดยเมืองในภาคอีสานตอนบนผนวกรวมกันเป็นกลุ่มเมืองเรียกว่ามณฑลลาวพวน ครั้งนั้นทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมมาปกครองใน พ.ศ. 2434 โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่หนองคาย มณฑลลาวพวนประกอบด้วยพื้นที่ของจังหวัดอุดรธานี ขอนแก่น นครพนม สกลนคร เลย และหนองคายในปัจจุบัน ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ได้มีการตราพระราชบัญญัติการบริหารราชการส่วนภูมิภาคขึ้น กำหนดให้มีการปกครองในรูปแบบจังหวัด มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้ปกครองสูงสุดในแต่ละจังหวัด (ธาดา สุทธิธรรม, 2550: 13-14)

ดินแดนแอ่งสกลนครเป็นดินแดนที่มีกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มอพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องในแต่ละยุคสมัย ทำให้แอ่งสกลนครมีความหลากหลายด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ ที่ตกผลึกมาจากกลุ่มชนต่างๆ งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มเขมร ลาว และไทยในแอ่งสกลนครเนื่องจากมีมรดกทางวัฒนธรรมปรากฏชัดเจน สามารถสืบค้นหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และคติชนวิทยา รวมถึงการศึกษาการคงอยู่และการผสมผสานทางวัฒนธรรมของทั้ง 3 กลุ่ม ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มวัฒนธรรมเขมรเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลเก่าแก่ในแอ่งสกลนครก่อนการเข้ามาของวัฒนธรรมกลุ่มอื่นๆ จึงจะพิจารณาประเด็นเรื่องการใช้ประโยชน์วัฒนธรรมแบบเขมรที่ยังหลงเหลืออยู่ในแอ่งสกลนครของกลุ่มลาวและไทย กระบวนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมกับวัฒนธรรมใหม่ว่าการประยุกต์หรือปรับเปลี่ยนในลักษณะใด กลุ่มวัฒนธรรมใหม่ได้ละทิ้ง หรือพัฒนาต่อยอดจากรากฐานของวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมอย่างไร วัฒนธรรมเดิมและวัฒนธรรมใหม่มีสิ่งใดที่เป็นจุดเชื่อมโยงกันได้ เจ้าของวัฒนธรรมใหม่เลือกทำเลที่ตั้งแบบใดเป็นศูนย์กลางในการสถาปนากันเมืองใหม่

### วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาพื้นฐานความเชื่อ และรูปแบบการผสมผสานทางวัฒนธรรมของกลุ่มวัฒนธรรมเขมร ลาว และไทยในแอ่งสกลนคร

### วิธีการศึกษา (หรือ) วิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ในการดำเนินการวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอนคือ 1) รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การวิเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับดินแดนภาคอีสานตอนบน ประเด็นทางวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ ความเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในพื้นที่ 2) เก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์ในประเด็นของการผสมผสานทางวัฒนธรรม 3) วิเคราะห์ลักษณะของการผสมผสานทางวัฒนธรรมของกลุ่มวัฒนธรรมเขมร ลาว และไทยในดินแดนแอ่งสกลนคร เพื่อประมวลผล สรุป และนำเสนอผลการศึกษา

## ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่าพื้นฐานความเชื่อของกลุ่มวัฒนธรรมเขมร ลาว และไทยที่ปรากฏในแง่สกลนครมีที่มาจากศาสนาและความเชื่อถือศรัทธา 3 แนวทาง คือ 1) การนับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ 2) การนับถือและปฏิบัติตามแบบพราหมณ์-ฮินดู และ 3) การนับถือและปฏิบัติตามแบบพุทธศาสนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การนับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ชาวท้องถิ่นในแง่สกลนครเคารพนับถือมาแต่โบราณถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมที่เก่าแก่ที่สุดของท้องถิ่น โดยก่อนหน้าที่กลุ่มชนต่างๆ จะรู้จักและนับถือพราหมณ์-ฮินดูและพุทธนั้น การนับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นความเชื่อพื้นฐานและกลายเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคมแง่สกลนครมาช้านาน การยึดมั่นกราบไหว้บูชาผีและอำนาจเหนือธรรมชาติ ส่งผลให้คนในสังคมให้ความสำคัญกับผีประจำหมู่บ้านในฐานะผู้ให้คุณ โงโทษ และเป็นผู้พิทักษ์ปกป้องรักษาหมู่บ้าน จากการสำรวจพบว่าแทบทุกหมู่บ้านจะมีการตั้งศาลปู่ตา ศาลผี ศาลเจ้าที่ ศาลเจ้าพ่อ ศาลเจ้าแม่ ศาลผีบรรพบุรุษ ศาลผีประจำต้นไม้ ศาลผีประจำเส้นทาง ศาลผีผู้ดูแลพิทักษ์ป่า ขุนเขา หมู่บ้าน และไร่นา การกราบไหว้บูชาผีและอำนาจเหนือธรรมชาติจึงมีอิทธิพลต่อชีวิต การปฏิบัติ และการสืบสานจนกลายเป็นประเพณีท้องถิ่น เช่น การมีศาลผีประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านจะปลูกฝังให้ลูกบ้านไว้กราบไหว้เคารพบูชา ขอให้ศาลผีคุ้มครองชาวบ้าน และจัดพิธีเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านในทุกปี เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยชาวบ้านเชื่อในเรื่องการเชิญผีฟ้ามารักษา เมื่อต้องการให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลต้องบูชาพญาแถนผู้เป็นใหญ่มีอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่บนผากฟ้า (มหาบุญมี เทปสีเมือง, 2554: 72-75)

2) การนับถือและปฏิบัติตามแบบพราหมณ์-ฮินดู เมื่อกลุ่มเขมรเข้ามาปกครองดินแดนได้นำความเชื่อเกี่ยวกับพราหมณ์-ฮินดูเข้ามาเผยแพร่ กลุ่มเขมรมีวัฒนธรรมอันโดดเด่นกว่ากลุ่มอื่นในการสร้างศาสนสถานหรือเทวาลัยทรงปราสาท ปัจจุบันร่องรอยความเชื่อและการปฏิบัติตามธรรมเนียมศาสนาพราหมณ์-ฮินดูยังคงปรากฏสืบมาและเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีชาวบ้านในแง่สกลนคร เช่น การทำพิธีลอยอังคาร การสะเดาะเคราะห์ การสู่ขวัญ ความเชื่อถือในฤกษ์ยาม การเจิมสิ่งต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลในการเริ่มต้น ในการขึ้นบ้านใหม่มักจะมีการเจิมประตู หน้าต่าง ในการมีรถคันใหม่จะมีการเจิมรถ ในการแต่งงานมีการเจิมที่หน้าผากของคู่สมรสเพื่อสิริมงคลในการเริ่มต้นชีวิตคู่ ฯลฯ ปรากฏการณ์ตามความเชื่อและการปฏิบัติดังกล่าวพบได้ทั่วไปในสังคมของกลุ่มชนชาวลาวและชาวไทยในพื้นที่แง่สกลนคร (พระครูปริยัติสารการ, 2551: 4)

3) การนับถือและปฏิบัติตามแบบพุทธศาสนาถือเป็นวัฒนธรรมศาสนาหลักในแง่สกลนคร ดังปรากฏวัฒนธรรมที่ยึดถือปฏิบัติตามวิถีพุทธจากงานบุญ ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ของชาวอีสานที่จัดขึ้นตามเดือนทั้งสิบสองเดือน หรือภาษาอีสานเรียกว่า “ฮีสสิบสอง” การปฏิบัติตามประเพณีในช่วงเวลาแต่ละเดือนเป็นการปฏิบัติตามหลักความเชื่อทางพุทธศาสนาผสมผสานกับหลักความเชื่อเรื่องผี สิ่งเหนือธรรมชาติ และความเชื่อตามแบบพราหมณ์-ฮินดู กลายเป็นรูปแบบของการผสมผสานทางวัฒนธรรม ดังตัวอย่างจากฤดูฝน ชาวบ้านจุดบั้งไฟบูชาพญาแถนตามความเชื่อดั้งเดิมที่นับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ ฤดูฝนหรือฤดูเข้าพรรษาเป็นฤดูที่ชาวบ้านต้องทำการเพาะปลูก ชาวบ้านจะจัดงานบุญเข้าพรรษามาตามวิถีพุทธที่อ้างอิงหลักปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ที่ให้พระสงฆ์อยู่จำพรรษาในวัดในช่วงเข้าพรรษา การจัดงานบุญมีการนำแนวทางของพราหมณ์-ฮินดูในเรื่องฤกษ์มงคล และการทำพิธีเพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่การปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ

ผลการวิจัยการผสมผสานทางวัฒนธรรมจากกรณีศึกษาสถานที่สำคัญทางศาสนาของกลุ่มเขมร ลาว และไทยในแอ่งสกลนครพบรูปแบบการผสมผสานที่สามารถจำแนกประเด็นสำคัญได้ดังนี้ 1) กลุ่มเขมรสร้างวัฒนธรรมปราสาทหินในแอ่งสกลนคร 2) กลุ่มลาวสร้างตำนานสถานที่สำคัญทางศาสนาของเขมรให้เชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนาของลาว 3) กลุ่มลาวประยุกต์ใช้สถานที่สำคัญทางศาสนาของเขมรให้เป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาของกลุ่มลาว และ 4) กลุ่มไทยปรับรูปแบบศิลปะลาวให้เป็นศิลปะไทย

#### 1) กลุ่มเขมรสร้างวัฒนธรรมปราสาทหินในแอ่งสกลนคร

กลุ่มวัฒนธรรมเขมรได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนแอ่งสกลนคร และนำวัฒนธรรมทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและศาสนาพุทธนิกายมหายานมาสู่ดินแดนแอ่งสกลนคร ร่องรอยหลักฐานวัฒนธรรมของกลุ่มเขมรคือซากโบราณสถานปราสาทหิน เช่น ปราสาทนารายณ์เจงเวง ปราสาทภูเพ็ก ปราสาทดุม ปราสาทในพระธาตุเชิงชุม นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่ากลุ่มเขมรแอ่งสกลนครอาจจะเป็นกลุ่มเขมรที่ล่องตามลำน้ำโขงขึ้นมาจากดินแดนเขมรที่อยู่ทางใต้ โดยเริ่มต้นจากกลุ่มเขมรสมัยอาณาจักรเจนละ (ราวพุทธศตวรรษที่ 11-14) ที่มีศูนย์กลางอำนาจ ณ บริเวณพื้นที่ทางตอนใต้ของลาว แถบเมืองจำปาศักดิ์ และมีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ลาวใต้ อีสานใต้ และที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร (ศานติ ภัคศิคำและคณะ, 2555: 11) หรืออาจจะเป็นกลุ่มเขมรสมัยเมืองพระนคร (ราวพุทธศตวรรษที่ 14-17) ที่มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ในดินแดนที่ราบลุ่มตอนบนของทะเลสาบเขมร กลุ่มเขมรนี้ได้แผ่อิทธิพลเข้ามามีอำนาจในเขตลุ่มแม่น้ำมูล-ชี และแม่น้ำโขง (สุภัทรดิศ ดิศสกุล, 2539:3, อำพัน กิจงาม, 2531: 32) เมื่อพิจารณาจากร่องรอยหลักฐานวัฒนธรรมของซากโบราณสถานศิลปะเขมรในแอ่งสกลนคร ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ศิลปะสันนิษฐานว่าศิลปะเขมรจำนวนมากที่พบในแอ่งสกลนครอาทิปราสาทนารายณ์เจงเวง สะพานขอม ปราสาทพระธาตุเชิงชุม พระธาตุดุม ปราสาทภูเพ็ก สามารถกำหนดอายุได้ว่าอาจสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งตรงกับศิลปะบาปวน (เชษฐ ติงส์กุล, 2556: สัมภาษณ์) ดังนั้นอาจน่าเชื่อว่ากลุ่มเขมรที่สร้างโบราณสถานศิลปะแบบเขมรในแอ่งสกลนครคือกลุ่มเขมรสมัยเมืองพระนคร กลุ่มเขมรได้บริหารจัดการแคว้นต่างๆ ที่อยู่ในอาณาเขตของเขมร เช่น กลุ่มเขมรตั้งเมืองศูนย์กลางการปกครองในเขตลุ่มแม่น้ำชี-มูล ที่เมืองพิมาย (นครราชสีมา) และในเขตลุ่มแม่น้ำโขง-ทะเลสาบหนองหานหลวง กลุ่มเขมรได้ตั้งเมืองศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองหนองหานหลวง (สกลนคร) เมืองแต่ละเมืองในภูมิภาคต่างๆ ล้วนมีฐานะเป็นเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของเมืองพระนคร หน้าที่สำคัญประการหนึ่งของหัวเมืองบริวาร เช่น เมืองหนองหานหลวงในแอ่งสกลนคร คือการแสวงหา“เกลือ” เนื่องจากเกลือเป็นทรัพยากรสำคัญมากในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 และเมืองหนองหานหลวงเป็นแหล่งผลิตเกลือให้กับเมืองพระนครในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546: 36-37)

ยุทธศาสตร์การปกครองของกลุ่มเขมรใช้หลักการปกครองแบบเมืองศาสนา ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครองและควบคุมสังคม ตามหลักการของกลุ่มเขมร การสร้างปราสาทหินคือการสร้างศาสนสถานให้เป็นศูนย์กลางของพลังศรัทธาเพื่อผลในการปกครองและควบคุมพลเมือง ศาสนสถานคือศูนย์กลางของชุมชน กลุ่มเขมรจึงสร้างปราสาทหิน และชุดแหล่งกักเก็บน้ำ (บาราย) เพื่อการอุปโภค บริโภค ชลประทาน และการคมนาคม การสร้างปราสาทหินของกลุ่มเขมรเป็นกุศโลบายที่ประสานการศาสนา การปกครอง และสนองนโยบายของผู้ว่า ในยุคที่ผู้นำเขมรนับถือพราหมณ์-ฮินดู ปราสาทหินถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเทวาลัยบูชาเทพเจ้าตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในยุคที่กษัตริย์เขมรนับถือพุทธมหายาน ปราสาทหินถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานบูชา



พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ตามความเชื่อของกลุ่มเขมรในสมัยหลังที่นับถือพุทธศาสนาแบบมหายาน กษัตริย์เขมรเปรียบตนเป็นพระโพธิสัตว์มีภารกิจในการช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ โครงการสร้างโรงพยาบาลหรือโรยศาลเพื่อรักษาประชาชนผู้เจ็บป่วยจึงกำเนิดขึ้น ดังปรากฏซากปราสาทหินแบบโรยศาล คือโรงพยาบาลกับศาล (หอพระ) กระจายอยู่ทั่วไปในดินแดนที่กลุ่มวัฒนธรรมเขมรแผ่อิทธิพลเข้าไปปกครอง (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2546: 36-37)

2) กลุ่มลาวสร้างตำนานสถานที่สำคัญทางศาสนาของเขมรให้เชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนาของลาว

ปัจจุบันพระธาตุภูเพ็กและพระธาตุนารายณ์เจงเวงมีชื่อเรียกกันว่า “พระธาตุ” ตามแบบวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มลาวและกลุ่มไทย เรียกตามรูปแบบสถาปัตยกรรมว่า “ปราสาทภูเพ็ก” และ “ปราสาทนารายณ์เจงเวง” ปราสาทหินดังกล่าวมีรูปแบบศิลปะเขมรแบบบาปวน กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 (ภาพที่ 2-3) ตำนานการสร้างสถานที่สำคัญทางศาสนาทั้งสองแห่ง ได้รับการเล่าขานให้เชื่อมโยงเข้ากันได้กับวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มลาว ด้วยการอธิบายประวัติการสร้างปราสาทหิน (พระธาตุ) ทั้งสองไว้ในตำนาน “อุรังคนิทาน” ว่ามีการแข่งขันระหว่างหญิงและชายเพื่อสร้างปราสาทภูเพ็ก และปราสาทนารายณ์เจงเวงเพื่อประดิษฐานพระอัฐิธาตุ ตามเส้นทางที่พระมหากษัตริย์และคณะที่อัญเชิญพระอัฐิธาตุจะเดินทางผ่านมาในดินแดนเมืองหนองหานหลวง ครั้นพระมหากษัตริย์และคณะมาถึงเมืองหนองหานหลวง พระเจ้าสุวรรณภิงคาระผู้ปกครองเมืองหนองหานหลวงได้ทูลขอพระอัฐิธาตุเพื่อประดิษฐานไว้ที่เมืองหนองหานหลวง ณ พระธาตุนารายณ์เจงเวง และพระธาตุภูเพ็กแต่สถานที่ทั้งสองแห่งล้วนไม่ได้รับเลือกให้เป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิธาตุ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, 2543: 100-102)

ตำนานการสร้างพระธาตุทั้งสองแห่งเป็นเรื่องย่อในตำนานอุรังคนิทาน สมศักดิ์ อินทรพานิช (สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2560) กล่าวว่าตำนานของพระธาตุต่างๆ ในแอ่งสกลนครมักเล่าให้เชื่อมโยงหรือเกี่ยวข้องกับตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม ซึ่งเป็นตำนานสำคัญที่ชาวแอ่งสกลนครเชื่อว่าเป็นตำนานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด ตำนานท้องถิ่นเกี่ยวกับกำเนิดของพระธาตุภูเพ็กและพระธาตุนารายณ์เจงเวงเป็นการเล่าให้เชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนาของลาว กลุ่มเขมรผู้สร้างศาสนาสถานภูเพ็กและนารายณ์เจงเวงย่อมมีจุดประสงค์ในการสร้างตามความเชื่อทางศาสนาของกลุ่ม แต่เมื่อกลุ่มเขมรได้ละทิ้งไม่อยู่อาศัยในดินแดนแอ่งสกลนครแล้ว กลุ่มลาวผู้มาอยู่ใหม่จึงได้สร้างตำนานการเล่าเรื่องของภูเพ็กและนารายณ์เจงเวงตามแบบฉบับของตนเอง โดยเล่าให้เข้ากันได้กับความเชื่อและวัฒนธรรมทางศาสนาของตน

เรื่องราวที่ผู้หญิงและผู้ชายแข่งขันกันสร้างปราสาทปรากฏในนิทานพื้นบ้านเขมรเรื่อง “Phnom Proh Phnom Srey” แปลว่า “ภูเขาผู้ชาย ภูเขาผู้หญิง” (Touch Neak et al, 1990, pp.2-14) นิทานเขมรมีเนื้อหาสำคัญว่าประเพณีการแต่งงานที่ผู้หญิงต้องนำทรัพย์สินอันมีค่าไปให้ฝ่ายชายในการแต่งงานนั้นไม่ยุติธรรมต่อฝ่ายหญิง เนื่องจากหญิงมีพลังกำลังน้อยกว่าชาย ย่อมไม่สามารถทำงานหนักและหาทรัพย์สินได้มาก ผู้หญิงจึงไปร้องเรียนพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 กษัตริย์กัมพูชา และเสนอให้มีการแข่งขันกันสร้างภูเขาระหว่างผู้ชายและผู้หญิงภายใน 5 วัน เมื่อเห็นดาวประกายพรึกขึ้นบนท้องฟ้าในเช้าของวันที่ 5 ทั้งสองฝ่ายจะต้องยุติการทำงาน

การแข่งขันนี้มีข้อตกลงว่าหากฝ่ายชายชนะฝ่ายหญิงจะต้องปฏิบัติตามประเพณีเดิมต่อไป แต่หากฝ่ายหญิงชนะประเพณีการแต่งงานแบบเดิมต้องยกเลิกและเปลี่ยนให้ผู้ชายไปสู่ขอผู้หญิงด้วยทรัพย์สินมีค่าและฝ่ายชายต้องเสียค่าใช้จ่ายในการจัดงานแต่งงานทั้งหมด การแข่งขันครั้งนั้นฝ่ายชายล้าพองว่าผู้ชายมีกำลังมากกว่าต้องชนะอย่างแน่นอน จึงทำงานอย่างชะล่าใจแบบค่อยเป็นค่อยไป และดื่มกินสังสรรค์กันอย่างมีความสุขทุกวันตรงข้ามกับฝ่ายหญิงที่อุตสาหะมุ่งมั่นทำงานหามรุ่งหามค่ำอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย เมื่อถึงคืนวันที่ 4 ฝ่ายหญิงได้ปล่อยโคมรูปดาวขึ้นสู่ท้องฟ้า เมื่อฝ่ายชายมองขึ้นบนท้องฟ้าก็เข้าใจว่าดาวประกายพรึกขึ้นแล้ว ฝ่ายชายจึงเลิกทำงาน ส่วนฝ่ายหญิงยังคงมุ่งมั่นสร้างภูเขาต่อไปจนกระทั่งดาวประกายพรึกจริงได้ปรากฏบนท้องฟ้าในตอนเช้าของวันที่ 5 ฝ่ายหญิงจึงเป็นฝ่ายชนะในการแข่งขันเนื่องจากภูเขาของฝ่ายหญิงสร้างได้เสร็จสมบูรณ์และมีความสมส่วนสวยงาม ด้วยข้อตกลงของการแข่งขันประเพณีการแต่งงานแบบเดิมจึงถูกยกเลิก นิทานพื้นบ้านที่มีเนื้อเรื่องคล้ายกันนี้ ที่ประเทศกัมพูชาชาวเขมรเชื่อว่ามีเค้ามาจากเรื่องจริง ดังปรากฏหลักฐานจากพื้นที่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงในจังหวัดกำแพงจามจะมีภูเขาอยู่สองลูก เรียกว่า “ภูเขาผู้ชาย-ภูเขาผู้หญิง” ภูเขาลูกที่สูงและสวยกว่าคือภูเขาผู้หญิง



ภาพที่ 2 ปราสาทภูเพ็ก  
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย



ภาพที่ 3 ปราสาทนารายณ์เจงเวง  
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย



ภาพที่ 4 พระธาตุคุ่ม  
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

นิทานกัมพูชาเรื่องภูเขาผู้ชาย-ภูเขาผู้หญิง (Phnom Proh Phnom Srey) กับตำนานการสร้างพระธาตุภูเพ็กและนารายณ์เจงเวง มีเนื้อหาค้างกันตรงเรื่องผู้หญิงและผู้ชายแข่งขันกันสร้างปราสาท สันนิษฐานได้ว่าที่มาของเรื่องน่าจะมีที่มาจากแหล่งกำเนิดเดียวกันแล้วแพร่กระจายไปในท้องถิ่นต่างๆ เมื่อเรื่องไปอยู่ในบริบทของท้องถิ่นใดท้องถิ่นนั้นน่าจะดัดแปลงรายละเอียดให้เป็นไปตามความต้องการของสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น เรื่องชายหญิงแข่งขันสร้างพระธาตุหรือภูเขาจึงเป็นวัฒนธรรมร่วมของทั้งกลุ่มลาวและเขมร เรื่องหญิงชายแข่งขันกันสร้างพระธาตุภูเพ็กและนารายณ์เจงเวงจึงอาจเป็นการอาจเป็นการนำเค้าเรื่องเดิมของเขมรมาปรับเปลี่ยนให้เชื่อมโยงเข้ากันได้กับบริบททางสังคม วัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มลาว โดยมีการปรับเปลี่ยนในรายละเอียดของเรื่อง เรื่องพระธาตุนารายณ์เจงเวงและพระธาตุภูเพ็กเล่าเรื่องโดยมีจุดประสงค์ของ



การแข่งขันคือสร้างปราสาทเพื่อบรรจุองค์ธาตุ ส่วนเรื่องภูเขาผู้ชาย-ภูเขาผู้หญิงของกลุ่มเขมรเล่าเรื่องโดยมีจุดประสงค์ของการแข่งขันคือการเปลี่ยนแปลงประเพณีแต่งงาน

การสร้างตำนานสถานที่สำคัญทางศาสนาของเขมรให้เชื่อมโยงกับความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มลาวที่กลุ่มลาวน่าจะสร้างเรื่องขึ้นมาเองทั้งหมดโดยไม่ได้รับเค้าโครงหรือดัดแปลงเรื่องจากเขมรเลยคือ ตำนานพระธาตุคุม พระธาตุตั้งกล่าวตั้งอยู่ ณ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุคุมควรเป็น “ปราสาท” ในวัฒนธรรมเขมร และมีการสร้างตำนานให้เป็นพระธาตุในพุทธศาสนา โดยตำนานพระธาตุได้เล่าเรื่องราวย้อนกลับไปในช่วงพุทธกาลว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จมายังเมืองหนองหานหลวง มีพระยาสุวรรณภิงคาระเจ้าเมืองหนองหานหลวงมาคอยรับเสด็จพระพุทธองค์ การเสด็จมาของพระพุทธองค์เพื่อประทับรอยพระพุทธรูปที่พระธาตุเชิงชุม ณ สถานที่แห่งนี้อันเคยเป็นที่ประทับรอยพระพุทธรูปของอดีตพระพุทธรูปเจ้าในภัทรกัปมาแล้ว 3 พระองค์ ในโอกาสนั้น ชาวเมืองหนองหานหลวงได้ทูลขอสิ่งของไว้เป็นที่ระลึก พระพุทธองค์จึงได้สลักพระคัมภีร์ที่ติดอยู่ปลายจีวรประทานให้ประชาชนชาวเมืองหนองหานหลวง เมื่อได้พระคัมภีร์ของพระพุทธเจ้าแล้ว ชาวเมืองหนองหานหลวงได้ช่วยกันก่อพระธาตุสวมครอบพระคัมภีร์ไว้ พระธาตุจึงได้ชื่อว่า “พระธาตุคุม” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2543: 102)

ข้อมูลด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของพระธาตุคุมบ่งชี้ว่าพระธาตุคุมเป็นโบราณสถานทรงปราสาทแบบเขมรสามหลังตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีคูน้ำล้อมรอบตามแบบผังปราสาทหินในวัฒนธรรมเขมร ปัจจุบันคงเหลือเพียงปราสาทหลังเดียวที่มีสภาพสมบูรณ์กว่าอีกสองหลังที่ผุพังไปแล้ว สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นสมัยเดียวกับปราสาทนารายณ์เจงเวงและปราสาทภูเพ็ก ดังปรากฏหลักฐานลวดลายทับหลังบนเสากรอบประตูของปราสาทคุมเป็นภาพสลักเทพดาทรงเทพพาหนะเหนือหน้ากาลที่คาบท่อนพวงมาลัย แวดล้อมด้วยช้าง สิงห์ ไบไม่มีวน (ภาพที่ 5) ทับหลังปราสาทคุมน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 เป็นรูปแบบศิลปะเขมรแบบบาปวน ข้อมูลด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของพระธาตุคุมชัดเจนว่าไม่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของกลุ่มลาว การสร้างตำนานพระธาตุคุมจึงเป็นตัวอย่างที่แสดงถึงการเล่าเรื่องเพื่อผสมผสานเชื่อมโยงวัฒนธรรมเขมรให้เข้ากันได้กับวัฒนธรรมการนับถือพระพุทธรูปศาสนาของกลุ่มลาวที่เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่แอ่งสกลนครภายหลังกลุ่มเขมร



ภาพที่ 5 ทับหลังปราสาทคุม  
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

3) กลุ่มลาวประยุกต์ใช้สถานที่สำคัญทางศาสนาของเขมรให้เป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาของกลุ่มลาว

พระธาตุเชิงชุมมีความสำคัญในฐานะพระธาตุศูนย์กลางคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดสกลนครมาช้านาน ตั้งแต่แรกสถาปนาเมือง เดิมเป็นปราสาทอิฐแบบเขมรมีจารึกอักษรเขมรโบราณอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 ต่อมาได้รับการซ่อมแซมดัดแปลง โดยการสร้างพระธาตุตามแบบศิลปะล้านช้าง (ลาว) ครอบปราสาทอิฐแบบเขมรไว้ ด้านในพระธาตุ<sup>1</sup> (ภาพที่ 6) พระธาตุเชิงชุมจึงเป็นที่รู้จักในฐานะโบราณสถานศิลปะลาวล้านช้างทรงยอดบัวเหลี่ยมเช่นเดียวกับพระธาตุพนม (ประภัสสรร์ ชูวิเชียร, 2554: 89) ประชาชนที่ไปสักการะพระธาตุเชิงชุมสามารถเข้าไปในองค์พระธาตุเพื่อสักการะปราสาทหินที่อยู่ภายในได้

การศึกษาข้อมูลด้านคติชนวิทยาจากตำนานประจำท้องถิ่นเรื่อง “หนองหานสกลนคร” กล่าวว่า หลังจากที่เมืองหนองหานหลวงเกิดเหตุการณ์บ้านเมืองถล่มจมลงกลายเป็นทะเลสาบหนองหาน เชื้อสายเจ้านายเมืองหนองหานหลวงซึ่งเป็นพวกเขมรได้อพยพไปสร้างบ้านเมือง ณ ที่แห่งใหม่อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นที่ชุมนุมรอยพระบาท<sup>2</sup> พวกเขมรกลุ่มนี้ได้สร้างปราสาทหินขนาดเล็กครอบรอยพระบาทนั้น และในยุคต่อมากลุ่มลาวล้านช้างได้สร้างพระธาตุแบบศิลปะลาวครอบปราสาทหินขนาดเล็กนั้นไว้อีกชั้นหนึ่ง ในปัจจุบันสถานที่ดังกล่าวเรียกว่า “พระธาตุเชิงชุม”

ตำนานหนองหานหลวง (วัฒนธรรมฯ จังหวัดสกลนคร. 2554: 97-98) จังหวัดสกลนครได้เล่าเรื่องพระยาสุระอุทกเจ้าเมืองหนองหานหลวงผู้มีเชื้อสายขอม พระยาสุระอุทกได้ประลองฤทธิ์กับธมมุลนาค เมื่อสู้กันจนอ่อนแรงจึงหยุดพักเลิกกรำกันไปชั่วคราว แต่เมื่อธมมุลนาคได้จำแลงกายเป็นฟานดอน (อีแก้งเผือก) พระยาสุระอุทกได้สั่งให้นายพรานจับฟานดอน ธมมุลนาคจึงถอดดวงจิตออกและสละร่างฟานดอนนั้น ฟานดอนจึงถึงความตายและเนื้อฟานดอนถูกแล่ และยิ่งแล่ยิ่งเพิ่มปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆ ชาวเมืองหนองหานหลวงและจึงได้กินเนื้อฟานดอนกันอย่างทั่วถึง พระยาสุระอุทกได้กินเนื้อฟานดอนก็พบว่าเนื้อฟานดอนมีรสชาติดี ฝ่ายธมมุลนาคหลังจากถอดดวงจิตกลับเป็นนาคเช่นเดิมแล้วเกิดความเคียดแค้น จึงสั่งให้บริวารนาคมุดดำลงไปใต้พื้นดินเมืองหนองหานหลวง จากนั้นขุดแผ่นดินใต้เมืองให้เมืองถล่มจมลง พระยาสุระอุทกถูกนาคจับตัวจุดลากทรมานจนตาย ฝ่ายบุตรชายของพระยาสุระอุทกคือเจ้ากิงคาระ ญาติวงศ์และชาวเมืองที่ไม่ได้กินเนื้อฟานดอนต่างรอดตายจากบ้านเมืองถล่ม ได้อพยพไปหาที่อยู่ใหม่ พบทำเลดีที่ริมหนองหานหลวงทางทิศใต้ตรงบริเวณที่เรียกว่าภูน้ำรอดเชิงชุมอันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มีรอยพระพุทธรูปประทับอยู่ 4 รอย เจ้ากิงคาระจึงตั้งบ้านเมืองใหม่ขึ้น โดยมีภูพานาคชื่อ “สุวรรณนาค” เป็นนาคผู้รักษารอยพระพุทธรูปได้ประกอบพิธีอภิเษกเจ้ากิงคาระเป็นเจ้าเมืองหนองหานหลวง เมื่อขึ้นเป็นเจ้าเมืองแล้วได้เฉลิมนามว่า “พระยาสุวรรณกิงคาระ” ต่อมาพระยาสุวรรณกิงคาระได้เสกสมรสกับพระนางนารายณ์เจงเวงราชธิดาของกษัตริย์เขมรเมืองอินทปัฐนคร...” (วัฒนธรรมฯ จังหวัดสกลนคร. 2554: 97-98)

<sup>1</sup> ปราสาทหินศิลปะเขมรหรือปราสาทหินศิลปะจามที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ต่อเติมยอด หรือสร้างพระธาตุครอบปราสาทหินพบตัวอย่างได้จากพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร พระธาตุอุรังคัง แขวงสะหวันนะเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พระธาตุอิงฮังเป็นพระธาตุที่ตั้งอยู่ทางฝั่งลาวตรงข้ามกับพระธาตุพนม พระธาตุทั้งสามได้รับการต่อเติมยอดให้เป็นทรงบัวเหลี่ยมตามแบบศิลปะลาว (ประภัสสรร์ ชูวิเชียร, 2554, น.89)

<sup>2</sup> ภาษาเขมร คำว่า “เชิง” แปลว่า “เท้า” คำว่า “เชิงชุม” จึงแปลว่าที่ชุมนุมรอยเท้า หมายถึงรอยพระบาทพระพุทธเจ้า

เรื่องราวจากตำนานหนองหานหลวงได้สะท้อนให้เห็นถึงการอพยพโยกย้ายของกลุ่มเขมรเพื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเมืองในดินแดนแอ่งสกลนคร พวกเขมรได้สร้างเมืองและปกครองเมืองหนองหานหลวง จนกระทั่งอำนาจการปกครองของพวกเขมรเสื่อมลงและพวกเขมรได้ละทิ้งเมืองหนองหานหลวงและหายไปจากแอ่งสกลนครคงเหลือไว้เพียงซากโบราณสถานเขมรเป็นหลักฐานยืนยันถึงความรุ่งเรืองของพวกเขมรในภูมิภาคตามประวัติศาสตร์ระบุว่าเมืองหนองหานหลวงถูกทิ้งร้างเนื่องจากเกิดภาวะแล้งจัด ฝนทิ้งช่วง ชาวเมืองไม่สามารถเพาะปลูกเลี้ยงชีพและดำรงชีวิตได้ตามปกติ สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มเขมรอพยพกลับเมืองพระนคร หรือเมืองหลวงที่เป็นเมืองศูนย์กลางของกลุ่มเขมร (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2547: 90)

หลังการละทิ้งเมืองของกลุ่มเขมร กลุ่มลาวได้ทยอยเดินทางเข้ามาในพื้นที่แอ่งสกลนคร และเมื่อกลุ่มไทยมีอำนาจปกครองพื้นที่แอ่งสกลนคร กลุ่มไทยได้เข้ามาในพื้นที่และดูแลจัดการเรื่องการปกครองและการบริหาร ในยุครัตนโกสินทร์ กลุ่มไทยได้สถาปนาดินแดนบ้านธาตุเชิงชุมที่มีพระธาตุเชิงชุมเป็นศูนย์กลางให้เป็นเมืองและมีฐานะเป็นเมืองสำคัญของแอ่งสกลนครตราบจนปัจจุบัน ดังนั้นพระธาตุเชิงชุมจึงเป็นพื้นที่สำคัญในแง่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศูนย์กลางชุมชน และยังคงความสำคัญในทุกยุคสมัย กรณีศึกษาพระธาตุเชิงชุมจึงเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมด้วยการประยุกต์ใช้สถานที่สำคัญทางศาสนาของเขมรให้เป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาของกลุ่มลาว



ภาพที่ 6 (ซ้าย) พระธาตุเชิงชุม จ.สกลนคร และรูปพญานาคผู้รักษาพระธาตุตามตำนานหนองหานหลวง  
(ขวา) ปราสาทอิฐศิลปะเขมรภายในพระธาตุเชิงชุม  
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

#### 4) กลุ่มไทยปรับรูปแบบศิลปะลาวให้เป็นศิลปะไทย

องค์พระธาตุพนมพังทลายลงในปี พ.ศ. 2518 ทำให้เห็นโครงสร้างภายในองค์พระธาตุและพบหลักฐานทางโบราณคดีที่มีการต่อเติมสร้างครอบของเดิมในหลายยุคสมัย การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมพบว่า อายุของพระธาตุพนมน่าจะสร้างขึ้นราว พ.ศ. 1300-1400 โครงสร้างยุคแรกมีลักษณะการสร้าง “หอผี” ตามความเชื่อแบบนับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ ในยุคต่อมาเป็นโครงสร้างแบบทวารวดีในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู รูปแบบสถาปัตยกรรมผสมระหว่างศิลปะเขมรและศิลปะจาม กล่าวคือคล้ายกับศิลปะเขมรแบบไพรกเมง-กำพงพระที่นิยมทำเรือนธาตุเป็นห้อง มีการประดับด้วยเสากลมคั่นอยู่เป็นระยะๆ บัวหัวเสาทำเป็นรูปกลมเช่นเดียวกับเรือนธาตุขององค์พระธาตุพนม และองค์พระธาตุพนมมีส่วนคล้ายรูปแบบศิลปะจามสมัยฮัวลัย (Hoa-Lai) ดงเตือง (Doug Doung) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 เนื่องจากเสาประดับผนังขององค์พระธาตุพนมมีลวดลายประดับตรงกับที่พบในปราสาทศิลปะจาม (ภาพที่ 7) (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2554: 86-88)

พระธาตุพนมได้รับการบูรณะมาแล้วหลายครั้ง รูปแบบสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นโครงสร้างตามแบบศิลปะล้านช้าง (ลาว) เน้นยอดทรงบัวเหลี่ยม ต่อมาเมื่อกลุ่มไทยมีอำนาจการปกครองดินแดนแอ่งสกลนครได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมและปรับเปลี่ยนลักษณะทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมขององค์พระธาตุพนม ดังเช่นในปี พ.ศ. 2483 รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้สั่งให้บูรณะพระธาตุพนม กรมศิลปากรในยุคหลวงวิจิตรวาทการเป็นอธิบดีกรมได้ปรับเปลี่ยนรูปทรงองค์พระธาตุที่มีลักษณะพุทธศิลปะแบบลาวล้านช้างให้มีลักษณะแบบไทย โดยเปลี่ยนลวดลายประดับองค์พระธาตุจากลายดอกไม้ร่วง (ดอกมณฑารพ) ที่นิยมกันในท้องถิ่นให้เป็นลายก้านตอดอกคล้ายพุ่มบายศรี (พุ่มข้าวบิณฑ์) ตามแบบลายไทยยุคสุโขทัย พร้อมกับการเปลี่ยนยอดพระธาตุจากทรงดวงปลีแบบลาวให้เป็นปล้องโหนดทรงเหลี่ยมและปลียอดตามแบบไทย พร้อมออกแบบสร้างพระธาตุแบบไทยครอบพระธาตุทรงเดิมที่เป็นแบบลาว และเพิ่มความสูงองค์พระธาตุจากเดิมให้สูงถึง 57 เมตร ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุพนมจึงเป็นรูปแบบศิลปะแบบล้านช้างที่ปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางประการให้เป็นแบบไทยสอดคล้องกับนโยบายชาตินิยมของรัฐบาลในยุคจอมพล ป.พิบูลสงคราม หลังการบูรณะองค์พระธาตุที่พังทลายลงในปี พ.ศ. 2518 รัฐบาลไทยได้สร้างพระธาตุพนมขึ้นใหม่จากหลักฐานเดิมด้วยความสูง 53.60 เมตร แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2522 (ทวิศิลป์ สืบวัฒนะ, 2554: 100-102) พระธาตุพนมเป็นพระธาตุที่ผู้คนในภูมิภาคสองฝั่งโขงเคารพศรัทธาเลื่อมใสว่าเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ ประชาชนชาวอีสานจำนวนมากมีความเชื่อว่ามีชีวิตที่เกิดมาต้องหาโอกาสไปเคารพกราบไหว้พระธาตุพนมเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต (อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2537: 118-119)





ภาพที่ 7 (ซ้าย) องค์พระธาตุพนม จ.นครพนม (ขวา) เรือนธาตุขององค์พระธาตุพนม  
พระธาตุพนมมีลักษณะบางส่วนที่ผสมผสานศิลปะเขมร ลาว และไทย  
ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย

## สรุป

ดินแดนแอ่งสกลนครเป็นดินแดนที่มีกลุ่มชนเชื้อสายต่างๆ ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องในแต่ละยุคสมัย กลุ่มชนที่เข้ามาใหม่ได้สร้างบ้านแปลงเมืองในแอ่งสกลนคร และเจาะจงเลือกทำเลที่ตั้งเมืองในบริเวณสถานที่ที่มีสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม เพื่อยึดเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สามารถเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนได้ ดังตัวอย่างจากการเลือกตั้งถิ่นฐานโดยยึดเอาสถานที่ที่เป็นปราสาทเขมรโบราณ แล้วบูรณปฏิสังขรณ์ปรับเปลี่ยนปราสาทหินให้เป็นพระธาตุ สถานที่สำคัญที่กลุ่มเขมรสร้างไว้นั้น กลุ่มลาว และกลุ่มไทยที่เข้ามาอยู่อาศัยภายหลังมิได้ทำลาย แต่ใช้ประโยชน์ในการผสมผสานทางวัฒนธรรมและความเชื่อให้โบราณสถานเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ควรสักการะ ประชาชนชาวท้องถิ่นอีสานต่างเคารพกราบไหว้ห่อผี ปราสาทหิน และพระธาตุ วิถีปฏิบัติเช่นนี้คือการผสมผสานความเชื่อการนับถือผีแบบดั้งเดิมกับการนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาพุทธที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาช้านานให้อยู่ร่วมกันได้ในวิถีของคนท้องถิ่นปัจจุบัน

ร่องรอยศาสนสถานแบบเขมรที่ปรากฏในมาแต่เดิมในดินแดนแอ่งสกลนครยังคงมีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อกลุ่มวัฒนธรรมที่เข้ามาใหม่ โดยกลุ่มลาวและชาวไทยได้ใช้ภูมิปัญญาของตนปรับเปลี่ยนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่แต่เดิมให้เข้ากันได้กับความเชื่อและศาสนาของตน ได้แก่ พระธาตุภูเพ็ก พระธาตุนารายณ์เจงเวง พระธาตุคุดม พระธาตุเชิงชุม และพระธาตุพนม ซึ่งพระธาตุดังกล่าวมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบเขมร เคยเป็นเทวสถานของกลุ่มวัฒนธรรมเขมรก่อนปรับเปลี่ยนรูปแบบและหน้าที่ให้เป็นพระธาตุในพุทธสถานตามความเชื่อและการนับถือศาสนาของกลุ่มตน ดังนั้นสิ่งก่อสร้างที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบปราสาท เช่น ภูเพ็ก นารายณ์เจงเวง และคุดม จึงได้รับการเรียกขานและเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ในฐานะพระธาตุทั้งที่ไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตามคติทางพุทธศาสนานิกายเถรวาทของกลุ่มวัฒนธรรมลาวและไทย ทั้งบางแห่งได้แก่พระธาตุเชิงชุม และพระธาตุพนมเป็นการสร้างอาคารอบบใหม่ครอบหรือเพิ่มเติมตามรสนิยมของกลุ่มวัฒนธรรมใหม่



## อภิปรายผลการวิจัย

การผสมผสานทางวัฒนธรรมในแองโกลนครสะท้อนให้เห็นว่าความต่างทางความเชื่อ วัฒนธรรม ชาติพันธุ์สามารถอยู่ร่วมกันได้ รูปแบบการผสมผสานความเชื่อและวัฒนธรรมในแองโกลนครเป็นการปรับเปลี่ยนและบูรณาการความต่างและจุดร่วมทางความเชื่อและวัฒนธรรมแบบผี พราหมณ์ พุทธ บางประการให้เข้ากันได้เพื่อสร้างความศรัทธาแก่สถานที่เชิงสัญลักษณ์ของศูนย์รวมชุมชน เมื่อความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธ เข้าสู่ดินแดนแองโกลนครที่ผู้คนนับถือผิ้อยู่ก่อนแล้ว รูปแบบการผสมผสานทางวัฒนธรรมในแองโกลนครคือทุกกลุ่มชนได้ประนีประนอมและผสมผสานความเชื่อ ศาสนา และวัฒนธรรมของทุกกลุ่มเข้าด้วยกัน จนกลายเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมของท้องถิ่น

กลุ่มคนเชื้อสายหลักเขมร ลาว ไทย ได้สร้างให้แองโกลนครมีมรดกทางวัฒนธรรมที่ผสมผสานทั้งวัฒนธรรมแบบนับถือผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาพุทธ การผสมผสานทางวัฒนธรรมจึงเป็นการสร้างสรรค์ทางภูมิปัญญา ศิลปะ และวัฒนธรรม การเคารพอนุชนต่อวัฒนธรรมของทุกกลุ่มชนทำให้ผู้คนที่อยู่อาศัยในแองโกลนครมีความสมานฉันท์ มีขวัญกำลังใจ มีสิ่งยึดเหนี่ยว การผสมผสานทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ เป็นไปอย่างสร้างสรรค์ พลังในการผสมผสานทางวัฒนธรรมมีผลต่อการควบคุมความประพฤติของสมาชิกในสังคมให้อยู่ในกรอบของจารีต สามารถรักษาสมดุลของสังคม ทำให้คนในแองโกลนครมีความภาคภูมิใจในความเป็นตัวตนของ มีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมจากรากเหง้าของตน อันจะมีผลต่อความมั่นคงและความสุขของปัจเจกชน สังคม ท้องถิ่น และประเทศชาติ

## References

- Chaikhanchit, C. (2004) . khwāmrū mai nai chuāng thotsawat thī phān mā̄ . nai thōngthīn lumnam khōng : sāmānchon khon chū chōp . Khoṅ Kǣn : phāk wichā prawattisat̄ læ bōrānnakhadī mahāwitthayalai Khoṅ Kǣn .
- Chuwichian, P. (2011) . hā mahā chēdī Sayām . nonthaburī : miosiam Press.
- Ditsakun, S., m. j. (1996) . sinlapa khōm . Krung Thēp... :rōngphimkurusaphalātphrāo .
- Intarapanich, S. (2017).. prat̄ thōngthīn ‘amphōē muāng chāngwat ‘udōṅ thānī . samphāt wan thī hok Mithunāyon 2017.
- Khana kammakān ‘amnuāi kānchāt ngān chalōem phra kiāt phra bāt somdet phrachāoyuhūa . (2000) . watthanatham phatthanakān thāng prawattisat̄ ‘ēkkalak læ phūmpanyā chāngwat sakon nakhōṅ . Krung Thēp... : khana kammakān faī pramuān ‘ēkkasān læ chotmāihēt nai khana kammakān ‘amnuāi kānchāt ngān chalōem phra kiāt phra bāt somdet phrachāoyuhūa .
- Kitngam, A. (1988) . ‘adīt ‘Isān . Krung Thēp... : kōng bōrānnakhadī Krom Sinlapakōṅ .
- Kongwichaprawattisat . (1989) . ‘Isān nūa . Krung Thēp... : kōng wichā prawattisat̄ rōngriān nāi rōj phra Čhunlāchōmkhao .
- Phakdikham, S., Samran, P. læ Kænprom, P. (2011) . phatthanakān phra prāng nai Sayām prathēt ( The evolution of Phra Prangs in Siam ) . Krung Thēp... : ‘ākhanē klum thurakit prakan læ kānngoēn .
- Phian, S. (2007) . kān chæk krachāi khōng sīlīnīam nai din thī lum khōng ‘æng sakon nakhōṅ . witthayāniphon pratyā dutsadī bandit sākhā wichā patthaphīwitthayā bandit witthayalai mahāwitthayalai kasetsat̄ .
- Phrakhrupariyatsankan . (2008) . rūpbæp kān phasom klomklūn thāng watthanatham khwām chūa phūnthān rawāng phut phrām læ phī tō khwāmmankhong khōng sangkhom ‘Isān . witthayāniphon pratyā dutsadībanthit sākhā wichā watthanatham sāt bandit witthayalai mahāwitthayalai Maha Sarakham .
- Somin, A. (1994) . lōk that ‘Isān . Phim khrang thī 2. Maha Sarakham : ‘Aphichat kānphim .
- Sutthitham, T. (2007) . rūpbæp phānphang chumchon ‘Isān saī watthanatham thai . Khoṅ Kǣn : khana sathāpattayakammasat̄ mahāwitthayalai Khoṅ Kǣn .

- Thebosimuang, M. (2011) . hin daō lao nithān phayā thǣn . Krung Thēp... : sukkhaphāp̄chāi .
- Thirasawat,S. (2004). radap mūāng nai phāk 'Īsān samai krung Thonburi thung ratchakān thī sōng ( Phō̄,Sō sōngphansāmrojyīsipsōng - sōngphansāmroj̄hoksip̄chet ) nai thōngthin lumnam khōng : sāmānchon khon chū chōp . Khōn Kǣn : phāk wichā prawattisāt læ bōrānakhadi mahāwitthayalai Khōn Kǣn .
- Tingsanchali, C. (2013) . rōng sattrāchān dōn . phāk wichā prawattisāt sinlapa khana bōrānakhadi mahāwitthayalai sinpāk Krung Thēp... . samphāt . chet Mīnākhom 2562.
- Touch Neak, Alice Lucas and Samol Tan. (1990). *The Mountain of the men and the mountain of the women: Phnom Proh Phnom Srey*. San Francisco: San Francisco Study Center.
- Watthanatham phatthanākān thāng prawattisāt 'ēkkalak læ phūmpanyā chāngwat sakon̄ nakhōn . (2000) . Krung Thēp... : khana kammakān fāi pramūān 'ēkkasān læ chotmāihēt nai khana kammakān 'amnūai kānchāt ngān chalœm phra kiāt phra bāt somdet phrachaoyūhūā .
- Wiphaphochonkit, T. (2014) . prawattisāt 'Īsān . Phim khrang thī 5. KrungThēp...:mahāwitthayalai Thammasāt .
- Wongthet, S. (2003) . thung kulā " ānāchak klūā " 2,500 pī chāk yuk ræk roēm lālang thung yuk mangkhang khāohōm .Krung Thēp... : mati chon .